

LEGES И IURA В СЛЕДКЛАСИЧЕСКОТО РИМСКОТО ПРАВО

проф. д-р Малина Новкиришка-Стоянова¹

1. Въведение

Настоящото изложение е част от едно по-обширно изследване върху императорските конституции като източници на правото в Късната римска империя – както по повод на коментарите на конституциите, издадени в Древна Сердика като едно от основните седалища на римските императори от епохата на Тетрархията², така и във връзка с представянето на развитието на римската юриспруденция в дидактичен план. Поставянето на проблема в настоящия момент е във връзка с обобщаването на основната проблематика за източниците на римското право от гледна точка на историята на правотворчеството и римскоправната традиция при създаването на европейското право³.

При разглеждането на източниците на следкласическото римско право в романистичните съчинения и в учебните курсове обикновено се съдържа основното противопоставяне на два основни категории: *leges* и *iura*⁴. С тези термини се означават императорските конституции, които още от епохата на Принципата постепенно изместват другите източници на правото (*leges*), и съчиненията на класическите римски юристи (*iura*). Това е добре познато разделение на източниците, което се възприема почти аксиоматично, но в малко случаи се проследява неговия генезис. Наред с това, ако съдържанието на термина, с който се означават императорските конституции (*leges*), се счита за относително ясно, то и към момента продължават дискусиите,

¹Професор по Римско частно право, Департамент Право, НБУи Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“.

²Вж. сборника *De constitutionibus principum Serdicae datis*, С., 2012.

³ Една от основните насоки в съвременната романистика е изследването на римскоправните модели, които имат специфично развитие през вековете и особена актуалност в съвременната епоха, когато правото в Европа се състои не само от нормативни актове на различни нива, но и от решения на съдилищата на ЕС, като правната наука има сериозен принос за развитието и на двете групи източници. Срв. съчинението на **Zimmermann, R.**, *Roman Law, Contemporary Law, European Law. The civilian tradition today*, Oxford, 2001.

⁴ Обикновено се цитират основните учебни курсове на немски, френски и италиански романисти – срв. напр. цитираните от Gaudemet по-стари автори – Puchta, Girard, Giffard, Monier, DeFrancisci и др. у **Gaudemet, J.**, “Ius” et “Leges”, in: *IURA* 1 (1950), p. 223, но то присъства и в учебниците на всички други езици – в повечето случаи без коментар за появата и развитието на тази опозиционна двойка източници на правото. Вж. **Андреев, М.**, *Римско частно право*, С., 1975, с. 64, **Дождев, Д. В.**, *Римское частное право*, М. 2005, с. 69 и сл.; **M. Talamanca**. *Lineamenti di storia del diritto romano*, 2ed., Milano 1989, p. 409 ss.

започнали от втората половина на XIX в., за това какво точно се означава като „*iura*” в епохата на Домината.

Може да се дискутира и в двете посоки на това твърдение. Всъщност в повечето изследвания не се обръща внимание на няколко основни момента:

1. Самите римски юристи, водени от обичайното си съдържано-негативно отношение към определенията, и в случая не дават дефиниции за тези два източника на правото. Но лексемите, с които те се означават, имат значително по-различно съдържание като правни термини в двата обособени периода на историята на римското право- в републиканския и императорския период. В съчиненията с дидактичен характер се наблюдава многозначна употреба на термините, очевидна и в началните титули на книга I на Дигестите.
2. Противопоставянето на *leges* и *iura* има много по- дълбок смисъл, отколкото само класификационно значение. Утвърждаването на императорската власт като най- висша и всеобхватна власт в епохата на Домината естествено води до елиминиране на другите източници на правото, но императорите запазват нормативната сила на становищата на юриспруденцията и дори ги кодифицират. Обяснението на този процес изисква самостоятелно изследване.
3. Основното разграничение на *leges* и *iura* се прави в самите императорски конституции и във връзка с определяне на понятието за *lex generalis*. В романистичните съчинения обаче то се възприема като очевидно и не се уточняват текстовете, от които то се извежда, нито пък се анализира развитието на концепцията в тази насока.

От тази позиция поставянето на проблематиката отново има своето научно значение, тъй като е свързана и изясняване на еволюцията на два основни термина за римското право- за закона (*lex*) и за правото (*ius*).

2. Императорските конституции като *leges*

2.1. Понятието и терминът

Приема се, че от I в. сл. Хр. императорските конституции постепенно се превръщат в един от най-важните източници на римското право, като към края на III в. плурализмът на източниците вече е само формален. И макар и в двете официални кодификации- Теодосиевия и Юстиниановия кодекс, а също и в Дигестите, да се споменават и другите източници- републиканските закони, постановленията на сената (сенатусконсултите), едиктите на магистратите, становищата на юриспруденцията, обичая, религията и морала като социални регулатори, то основните въпроси на правото се уреждат с актове на императорите. С тях съществено се допълват, коригират или мълчаливо отменят предписания на закони, сенатусконсулти, едикти, които не съответстват на новата икономическа, социална и политическа действителност. Така по редица важни групи обществени отношения конституциите постепенно се превръщат в единствен източник на позитивното право, създаван от върховния орган с нормотворческа власт- императора.

Засилването и утвърждаването на позициите на римския император като държавен глава и завършването на прехода от републиканска към монархическа форма на управление имат като непосредствена последица отпадането на редица държавни структури и ограничаване правомощията на други. Сенатът, магистратурите, съдебните органи в следкласическия период са с различен облик и реални функции. Всичко това съществено влияе върху процеса на нормотворчество и правоприлагане в римската империя и извеждането на императорските конституции като основен източник на правото за столетия напред в нейното историческо развитие.

В Рим още от републиканския период правоприлагането оказва влияние върху системата на позитивното право. Преторът реформира цивилното право чрез своя едикт, в който се определят процесуалните средства за защита на субективните права и косвено- нова правна уредба, която да обуслови тази защита⁵. Към това се добавят и задължителните за магистратите и съдиите по времето на Принципата тълкувания на правото от страна на юристите с *ius publicum respondendi*, които в повечето случаи също

⁵ Относно реформирането на цивилното право чрез подпомагане на прилагането му, допълване и коригиране вж. 1.1.7.1.(Papinianuslibrosecundodefinitionum) 1. *Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam.*

са свързани с конкретни казуси по спорове, поставени или чието поставяне предстои за съдебно разглеждане. От гледна точка на тази традиция конституциите на императора, с които се постановяват решения по конкретни дела или се дава интерпретация на действащото право във връзка със запитвания на частни или длъжностни лица или съдии, също имат съществено значение за оформяне на правото по времето на Римската империя. Така преторският едикт в кодифицираната му форма на *Edictum perpetuum* през II в. сл. Хр. се въплъщава в императорската конституция, с която е одобрен, а значителна част от становищата на юриспруденцията се включват в императорските конституции във връзка с правоприлагането. Така тези три източника на правото постепенно заемат основно място, оставяйки на заден план комициалните закони, плебисцитите и сенатусконсултите⁶.

От множеството запазени фрагменти от съчиненията на римските юристи и от кодексите, както и от неюридическите източници, се наблюдава едновременното използване на термина „*constitutio*” и като волеизявление на императора, и като название на официален документ, издаден от императорската канцелария и подписан от императора. Развитието както на нормотворческата практика, така и на административно- бюрократичната дейност и на правната теория в продължение на целия период на Империята в Рим, дават основание за една доста разнообразна картина относно издаването на императорските конституции, която трудно може да се прецизира само за даден времеви интервал.

В дидактичната литература и в енциклопедиите по право се приема, че конституциите (*constitutiones*) са официален писмен акт, издаван от римските императори от началото на I в. сл. Хр., с нормативен или ненормативен характер и с различно съдържание в областта на публичното или частното право⁷.

Самите римски юристи не са им дали пълна легална дефиниция, а ги определят чрез техните разновидности и правната им сила, приравнена на закон. Така в D.1.4.1.1 Улпиан след изброяването на видовете актове, които императорът издава с различно

⁶ В тази връзка основно в съвременната романистика се цитира съчинението на **Wenger, L.**, *DieQuellendesrömischenRechts*, Wien 1953. Най-общо относно източниците на римското право вж. по-старата литература у Синайский В.И., *История источников римского права*, Варшава 1911, както и в преведените на руски език съчинения на **Жирар, П.Ф.**, *Изучение источников римского права*, СПб, 1904, **Кипп, Т.**, *История источников римского права*, СПб 1908.

⁷ Срв. **Бартошек М.**, *Римское право*, М.1982, с. 87-8 ; **BergerA.** *EncyclopedicdictionaryofRomanLaw*, Philadelphia 1953, p. 410; *Nuovodizionariogiuridicoromano*, Napoli, 1996, p.123; **GarciaGarrido, M.J.**, *Diccionariodejurisprudenciaromana*, Madrid, 2000, p. 82-83.

предназначение, констатира, че всички те обикновено се наричат конституции (haec sunt quas volgo constitutiones appellamus).

D.1.4.1.1 (Ulpianus 1 inst.) Quodcumque igitur **imperator**...statuit.... haec sunt quas volgo constitutiones appellamus. По този начин това, което императорът е постановил....Всичко това обикновено наричаме конституции .

По-задълбочената интерпретация на текста от филологическа гледна точка води до извода, че класическият юрист уточнява, че това не е правно-техническият термин, а по- скоро общо название, използвано както в правната лексика, така и извън нея.

Може да се предполага, че в началото на III в. все още е от съществено значение използването от юристите на конкретните названия на видовете императорски конституции, а не търсенето на обща терминология. В официалните кодификации от V и VI в. обаче терминът вече се използва за означаване на съответните титули, посветени на императорските конституции⁸. В тази връзка следва да се отбележи, че компилаторите на кодексите и на Дигестите не използват общото название „leges”, а изразите „constitutiones principum, constitutionesprincipales, constitutionesimperiales, constitutionessacrae”⁹.

В латинския език глаголът „constituere” има разнородни значения: „поставям, намирам се, складирам, спирам, пускам котва, заселвам, построявам, основавам, съставлявам, придобивам”, но в обществено- политическата лексика се употребява и в смисъл на „установявам, постановявам, уреждам, определям, създавам, вземам решение, назначавам, избирам, учредявам, привеждам в ред”¹⁰. В правните източници е засвидетелствана също многообразна употреба на термина както в публичноправен, така и в частноправен аспект. Първоначално в класическия и следкласическия период се използва общоупотребимото значение на глагола в смисъл на „поставям, оставям, построявам, обработвам”. Но много по- значима е употребата му в смисъл на „основавам, утвърждавам, постановявам”, с което се свързват и постановленията на

⁸ Вж. D. 1. 4.; CJ. 1. 14.; CTh. 1.1.

⁹ Срв. Berger, op. cit., p. 410. **Силвестрова, Е. В.**, Lex generalis. Императорская конституция в системе источников греко-римского права V-X вв.н.э. Москва, 2007, **Bianchini, M.**, Caso concreto «lex generalis». Per lo studio della tecnica e della politica normativa da Costantino a Teodosio II. Milano, 1979;

¹⁰ Вж. v. „constituo” у **Войнов, М., Милев, А.** Латинско-български речник, С., 1980, с. 151. Срв. съответно за тази лексема и **Дворецкий, И.**, Латинско- русский словарь, М. 1986; **Forcellini, A.**, Totius latinitatis lexicon, v. II, Lipsiae 1816; **Oxford Latin Dictionary**, ed. P.G.W. Glare, Oxford, 1982. Цитираните по- долу текстове от източниците относно употребата на отделните термини за видовете конституции са по **Дыдынский, Ф.**, Латинско-русский словарь к источникамъ римскаго права, Варшава 1896.

императора, наречени „императорски конституции“. Съответно лексемата „constitutio“ служи най-общо за означаване на устройство, уредба, постановление, определение, правило или норма¹¹. В източниците се споменава и терминът „constitutionarius“ за означаване съответно на преписвач или пазител на императорски конституции, а също и „constitutor“ в смисъл на основоположник, създател¹².

По-често се използват термините, с които се назовават различните видове конституции- едикти, декрети, мандати, епистули и рескрипти.

Във връзка с издаваните от императора едикти (edicta) се подчертава, че глаголят „edicere“ има основно значение на „обявявам, указвам, назначавам, установявам, заповядвам“ и съответно в правото това се използва за означаване на актовете, издавани по силата на *iusedicendi* от претора¹³, проконсулите и управителите на провинции в Късната Република и началото на Принципата¹⁴. „Edictum“ е общо наименование на всякакви предписания и публични указания на магистрати и длъжностни лица¹⁵. В редица текстове обаче на класическите юристи, както и в конституциите от кодексите, се наблюдава устойчива употреба на термина в смисъл на постановление на императора с всеобща задължителна сила¹⁶.

В правната терминология лексемата „epistula“ означава „писмо, документ“, който се използва както в частноправните отношения¹⁷, така и в публичното право¹⁸ за обикновена размяна на кореспонденция или за предаване на волеизявления в писмена форма. Трябва да се отбележи, че в източниците с нея се назовават и мнения на юристи

¹¹ Вж. *constit. civilis* (D. 47, 1. 1 pr.), *juris gentium* (D. 1, 5.4.1.; IGai. 3. 32); *suspensi juris constit.* (D. 38, 16.15.).

¹² Вж. *legisconstitutor*- II 3.6.43.; *prudenterconstitutorisuris*- Quint., Decl.262

¹³ Вж. *edicit Praetor* (D. 4. 4.1.1. ; D. 12, 1.1.; D. 38. 2.1.1; D. 47. 10. 7 pr. ; IGai. I, 2. 6. II. 125, 136. III. 189. IV. 118; IJ. 1, 2. 7).

¹⁴ Вж. *edicit proconsul* (D. 29. 1.1)

¹⁵ Срв. D. 1, 16. 4.3-4; D. 49, 16.4.13.; D. 2, 1.7. ; D. 1, 2. 2.10; D. 4, 3. 1. 1. ; D. 4, 6.1.1; Gai. I. 6. II. 136, 253. III. 25, 46, 52, 71, 78, 82. IV. 11, 34, 46, 52, 72, 76, 99, 109, 118, 124, 141, 185); за едикта на курулните едили - IGai. 1. 6. D. 2, 14.31; D. 9. 2. 27.28.; D. 45. 1.5 pr.). Към преторския едикт и едикта на курулните едили са и многобройни коментари на класическите юристи.

¹⁶ Срв. по-специално IJ. 1, 2.6; D. 1. 4.1.1; D. 39, 1.1.17.; D. 28, 7.14; D. 16, 1.2 pr.; D. 28, 2. 26; D. 40, 8.2; D. 48, 10. 15 pr. ; D. 48, 18. 8 pr. ; § 3. CJ. 7, 6. 3; едиктите на императорите Нерва в D. 40, 15.4 pr.; на Хадриан в CJ. 6, 33.3. ; IGai. I. 55, 93); на Марк Аврелий и Луций Вер в D. 11, 7.39; на Траян (§ 4 IJ. 3, 7. 4; D. 47, 11.6.1.; D. 49, 14.13 pr.) и пр. Във връзка с концепцията за *lex generalis* се среща и изречение *edictalis lex* в CJ. 4, 26. 13; CJ. 5, 9. 6 pr. ; CJ. 6, 23.29.

¹⁷ Срв. D. 2, 14.2 pr.; D. 17, 1.1.1.; D. 3, 31.1.- *procurator constitutus per epistulam*; D. 44, 7.2.2 и D. 36, 1.6. pr. - *negotium contrahere per epistulam*; (1. 18 D. 23, 1.18. - *sponsalia constituere per epistulam*; IJ. 1. 5.1.- *manumissio per epistulam*; D. 38, 4.7.- *assignare per epist.* (1. 77 D. 6, 1.77.- *donare per epist.*; D. 31.77.26.- *epistula donationis praediorum*; в смисъл на разписка, квитанция- D 2, 14. 47.1. и 52 pr.; D. 13, 5. 5.3. и 24; D. 14, 3. 20.; D. 16, 3. 24, 26.2, 28; D. 17, 1. 34 pr. D. 44, 7.61.1. и пр.

¹⁸ Срв. D. 50, 1. 36 pr. -*epistula missa alicui a magistratibus patriae suae*; D. 48, 3.6 pr.- *epistula eorum, qui quasi damnatos ad Praesidem remiserint*; в CJ. 12, 46.2. и CJ. 12, 47- оставка.

във формата на писмо¹⁹. Като вид императорска конституция тя се използва в някои случаи като синоним на рескрипт, но също и като самостоятелен вид волеизявление на императора, адресирано до длъжностни лица или съдии²⁰.

Общото значение на лексемата „*decretum*” произтича от глагола *decernere*, който се превежда като „определям, постановявам, решавам”. Тя се използва както за постановления на корпорации, колегии, общини²¹, така и за решения на съдии, висши длъжностни лица и пр.²², съответно и за решения по съдебни спорове, подписани от самия император²³.

Назоваваните като мандати (*mandata*) императорски конституции също са свързани с по-общата значение на глагола *mandare* като поръчване, поверяване на изпълнението на определени задачи, действия и пр.²⁴, което в частното право е обособено и като самостоятелен вид договор за поръчка- *mandatum*²⁵. В някои случаи мандатът като особен вид заповед, разпореждане или инструкция на императора до длъжностните лица на негово подчинение се смесва и с едикт²⁶, но по-често се възприема като самостоятелен вид акт с индивидуален характер и в сферата на административната дейност²⁷.

Съществува и самостоятелно наименование като вид императорски конституции и на рескриптите (*rescripta*). Глаголът *rescribere* означава „писмено отговарям”²⁸, а в правото често се използва за съчиненията на юристи, в които се дават писмени

¹⁹ Срв. D. 19, 2.19.2. - *epistula Neratii ad Aristonem*; D. 33, 7.12.35 и 43.

²⁰ По-подробно тези разлики ще бъдат разгледани в съответната част, посветена на видовете императорски конституции. Вж. D. 1, 4.1.1; D. 1, 13.1.4.- *candidati Principis, qui epistulas eius in Senatu legunt*; CJ. 12, 19, 1.3.4, 11; CJ. 7, 63.30 - *scrinium epistularum*; D. 22, 5.3.1.; (§ 4 II. 3, 20.4; D. 46, 1.26; D. 4, 18.3.; епистули на Хадриан в D. 43, 4.3.3; D. 49, 14.13.5.; на Северите в D. 1, 12.1.; D. 48, 19.8.5.; D. 48, 22.6.1.; D. 1, 16.6.3.; D. 39, 4.16.1.; на Комод в D. 11, 4.1.2.; на Антонин Пий в D. 22, 6.9.5.; D. 40, 1.4 pr.; D. 49, 1.14.1. и пр.

²¹ Вж. *quod ordo (decurionum) decrevit* в D. 50, 9.2 и 5; *decretum civitatis* в D. 50, 1.36 pr.; (1. 9 § 2 D. 14, 6. 9.2.; D. 24, 1.32.24; *decretum pontificum* в D. 11, 7. 8. pr.

²² Вж. *decreta a Praetoribus latine interponi debent* в D. 42, 1.48); *edicta et decreta Fraeolorum* в D. 5, 1.75 и IGai. IV. 139); *decreta Consulium v. Praesidium* в D. 4, 4.3 pr.); D. 26, 3.2; D. 4, 4.29.2 и 47.1.; D. 39, 2.15.16

²³ Срв. D. 2, 2.1.1.; D. 48, 6. 10 pr.; D. 48, 11.3); D. 4, 2.23.2.; D. 1, 14.3; D. 1, 4.1.1; а *Principibus decretum est* в D. 48, 21.1; D. 1, 16.9.1.; D. 37, 1.3.8.; D. 1, 1. 7 pr.; D. 4, 6. 1.1.; D. 36, 1. 22 pr.; D. 48, 71; *decretum divi Marci* в D. 4, 2.13.

²⁴ Вж. *PSent. VI, 1 § 6.*; D. 17, 11.1.2. и 62.1.

²⁵ Срв. Вж. титул D. 17, 1. и CJ. 4, 35., както и D. 3, 3. 46.7. и 63.; D. 3, 5. 3.11. и 6.4. и 19.2.; 1. 6 § 1. 1. 31. 60 § 2 D. 17, 1. 6.1 и 31 и 60.2.; D. 26, 2. 26.1.; D. 47, 10.17.16. и пр.

²⁶ D. 47, 12.3.4.

²⁷ D. 1, 16.6.3.; D. 1, 18. 3. и 19 pr.; D. 23, 2. 65; D. 24, 1.3.1.; D. 29, 1. 1 pr.; D. 34, 9.2.1.; D. 37, 14. 7.1.; D. 47, 11. 6 pr.; D. 47, 22. 1 pr. и 3; D. 48, 3. 6.1. и 10; D. 48, 13. 4.2.; D. 48, 19. 15 и 27.1-2 и 35; D. 50, 16.131.1., както и самостоятелния титул в CJ. 1, 15

²⁸ Вж. D. 41, 1.65 pr.

отговори на поставени пред тях правни въпроси²⁹. Традицията преминава и към императора, който също дава отговори на правни въпроси относно спорни случаи, за тълкуване на правото, за прилагане на аналогия и пр. както на частни лица, така и на колегии, длъжностни лица и пр.³⁰.

В разглежданите по-долу текстове на класическите юристи се посочват и т.нар. *subscripciones* като самостоятелен вид конституции. Названието произлиза от глагола *subscribere*, който най-общо означава "подписвам се, пиша отдолу", но също и като израз на съгласие, одобряване или някакво друго волеизявление под даден текст³¹. Лексемата се използва предимно в случаите, когато императорът изпраща отговор, написан като резолюция върху самите писма на частни лица (*preces, supplicationes*)³² или жалби против съдебни решения³³.

В източниците също са споменати и конституции, наричани *pragmatica sanctio* или *iussio, pragmatica*, които представляват писмен отговор на императора на питане от страна на общини, колегии, жители на провинции, като в повечето случаи става въпрос за даване на привилегии, а самите актове имат характер на грамоти със задължителна сила³⁴.

2.2. Правната същност на императорските конституции

При тази твърде разнородна картина на употребяваната терминология основателно се поставя въпрос как се стига до обобщението на всички видове конституции като *leges*-термин, с който основно в републиканския период се означават законите, приемани от комициите³⁵. Това от своя страна е свързано и с проблема

²⁹ Вж. D. 4, 4. 50; D. 12, 2. 42 pr. ; D. 18, 1. 73 pr. ; D. 19, 1. 38.2.; D. 42, 1. 44.; D. 47, 2.58.20 и др.

³⁰ Срв. IGai. I. 73. 74., както и целия титул в CJ 1, 23 ; а също и в D. 1, 16. 4.5.; D. 1, 18. 8.9.; D. 1, 19.3.2. ; CJ. 1. 20. 2.; D. 4, 1. 7 pr. ; D. 4, 4. 7.9. и 11.2.; D. 28, 3.6.9.; D. 28, 5. 1.5.; D. 29, 7. 1.; D. 33, 2. 23; D. 36, 3. 5.3.; D. 36, 4. 1.3.; D. 37, 14. 17 pr. ; D. 19, 2. 15.5.; D. 23, 2. 45 pr. ; D. 26, 7. 7.14.; D. 27, 1.7.25.; D. 30. 1.41.7.; D. 36, 3. 1.11.; D. 49, 5. 4, CJ. 1, 53. 1 pr. CJ. 5, 47.

³¹ Срв. D. 4, 8.66.14., D. 44, 7. 61 pr. ; D. 48, 10.1.8.; CJ. 4, 21. 17.; CJ. 8, 43. 18.; CJ. 6, 23.21.3. ; D. 46, 1.68. 1.; подписвам се под сметки в D. 34, 3. 12.; D. 35, 1.82.; D 44 3. 13.1.; D. 44, 1. 11.; D. 15, 4. 1.4; D. 29, 7. 6.1.; CJ. 6 .23.21.3. подписвам обвинение в D. 47, 1. 3.; CJ 9. 1.2. . *Subscriptor* напр. е този, който подписва завещанието като свидетел- срв. CJ. 6, 2321.1 и 28.1.

³² D. 1, 4. 1.1., IGai. I. 94. D. 48. 10.29 ; CJ. 1, 23.6.; CJ. 7, 43. 1.; CJ. 7, 57.3.5.

³³ C Th. 9, 1.5.

³⁴ CJ. 1, 23. 7.; CJ. 4, 61. 12. ; CJ. 10, 12. 2.; CJ. 10, 31.66.; CJ. 12, 16. 1. ; CJ. 12, 17. 4.; CJ. 12, 34.5.; *pragmaticarius* се нарича служителят в императорската канцелария, който подготвя такива актове, а императорът ги подписва с червено мастило- срв. CJ. 1, 23.5 и 7 pr.

³⁵ Има се предвид основното значение на термина, свързано с т.нар. *legesrogatae*.

доколко римските юристи идентифицират конституциите на императорите като закони, въпреки че запазват самостоятелното им означаване като “constitutiones principum”.

В източниците се използват и двете титулатури на римския император- като *princeps* в **D.1.4.1.pr.** и като *imperator* в **D.1.4.1.1**³⁶. То е свързано с обосноваването на правната същност на императорските конституции. Като магистрат с висша военна и гражданска власт (*imperium*) императорът има правото да свиква Сената, съответно да поставя на гласуване определени въпроси. Това е пътят, избран първоначално за придаване на задължителна сила на императорската воля при запазване на републиканското конституционално устройство- чрез т.нар. речи на принцепса (*orationes principis*), които се гласуват без изменения от Сената и придобиват правната сила на сенатусконсулти, които от своя страна са приравнявани на закон³⁷. Въз основа на същата концепция в началото на III в. окончателно се приема, че властта на принцепса, респ. императора, произтича от *Lex curiata de imperio*³⁸. Улпиан изразява становището, възприето почти един век по-рано и от Гай, че народът (респ. комициите, които вече не се свикват) чрез този закон делегира на принцепса правото вместо него да създава закони:

D.1.4.1. pr. (Ulpianus 1 inst.) Quod principi placuit³⁹, legis habet vigorem: utpote cum lege regia, quae de imperio eius lata est, **populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat.**⁴⁰

Това, което е угодно на принцепса (да постанови), има сила на закон, така както народът чрез закона от царските времена, който се приема за предоставянето на висшата власт *imperium*, му поверява

³⁶ И двата фрагмента са от Институциите на Улпиан, което обикновено се тълкува, че наистина двете титулатури се считат за равнозначни в началото на III в., което от своя страна е доказателство за завършената концепция за неговата върховна власт.

³⁷ Срв. **D. 1.1.3.9. (Ulpianus 16 ad ed.)** Non ambigitur senatum ius facere posse.

³⁸ Относно *imperium* като власт, придобита въз основа на *Lex curiata de imperio* вж. **Hermon E.**, (ed.), *Pouvoir et imperium* (IIIes. av.J.C.- Ies. ap.J.C.). Actes du colloque lors du Congrès de la Fédération internationale des études classiques 22-24.8.1994 à l'Université de Québec, Napoli 1996; **Beranger, J.**, *Imperium. Expression et conception du pouvoir imperial*, in : REL 55 (1977), p. 325-344 ; **Voci, P.**, *Per la definizione del imperium*, in : Studi in onore di E. Albertario, v. II, Milano 1953 p.67-102.

³⁹ Преводът на “quod placuit” буквално бе следвало “каквото се харесва, каквото е угодно”, но съществува конструкция „placitum est”, която се превежда като „постановено е” и в този смисъл има множество примери във връзка с правно- политическа тематика.

⁴⁰ По въпроса за разграничението на двата вида власт- военната, означавана като *imperium* и гражданската, означавана като *potestas*, има многобройна литература, като н случая е изложено общоприетото тълкуване на въпроса и преводът, който се приема на различните езици. Вж. **Luebtow U. von**, *Potestas*, in: PWRE 22-1 (1953) col. 1040-1046 ; **Cerami P.**, *Potere e ordinamento nelle strutture costituzionali di Roma*, 2e ed. Torino, 1987.

цялата своя висша военна и гражданска власт.

Приема се, че в този текст е изложена същността на Принципата като политически режим. В случая Улпиан не акцентира само върху концепцията за принцепса просто като магистрат, на когото е поверена властта за определен период или пожизнено, а и на разбирането, че чрез *imperium*'а народът прехвърля върху него пожизнено своите законодателни правомощия.

Текстът е запазен в Дигестите, защото е от съществено значение и по времето на Юстиниан. В романистичната литература концептуалното обосноваване на законодателната власт на принцепса се осъществява чрез т.нар. *translatio imperii*⁴¹. Това е своеобразно приравняване на принцепса на народа, макар че подобно твърдение никога не е изрично заявявано. По времето на Принципата именно тази концепция дава аргумент да се счита, че конституциите имат правна сила само по времето на управлението на съответния принцепс, а постановените от новия принцепс, отменят тези на неговия предшественик, ако се отнасят до една и съща материя. По силата на традицията обаче, че в римското право нищо не се отменя, ако това не е изрично направено или с последващ акт за същите правоотношения, всички издадени актове на принцепсите се запазват и това довежда до невъзможността за пълното им познаване и прилагане, съответно и до необходимостта от кодифицирането им.

В повечето изследвания относно съдържанието на империума на римските магистрати се подчертава, че той включва не само правомощия за военно командване, но и за правораздаване и издаване на едикти (*iusedicendi*). Така всъщност народът не предоставя на принцепса правото да издава закони (*leges*). Като резултат от това виждане императорските конституции с всеобщо значение първоначално са наричани едикти. Едва по-късно, по времето на Домината, с изменението на съдържанието на империума те започват да се наричат *leges*, като съответно към края на IV- началото на V в. е в ход и създаването на концепцията *lex generalis*. Така се назовават обаче само конституциите, които се наричат едикти или съществуват под формата на едикт⁴².

Според Улпиан принцепсът се нуждае от посредничеството на *Lex de imperio*, за да създава всеобщовалидни правни предписания. От това се прави извод, че

⁴¹ Вж. по-специално **Fabrini, F.**, *Translatio imperii. L'Imperio universale da Ciro ad Augusto*, Roma 1983 и цитираната там литература.

⁴² Вж. **CJ.1.14.3**, цитирана по-долу, както и анализа на концепцията у **Силвестрова**, цит. съч., с. 27-51.

императорските конституции поне до III в. не се възприемат еднозначно като първичен източник на позитивното право. Предположението е основано на становищата на юристите от предходните столетия. Така Помпоний, който живее в началото на II в. сл. Хр. в **D.1.2.2.11**, твърди, че на принцепса „е дадено право“ да постановява актове със задължителна сила, без да посочва кой е източникът на това право:

D.1.2.2.11. (Pomponius libro singulari enchiridii) Novissime sicut ad pauciores iuris constituendi vias transisse ipsis rebus dictantibus videbatur per partes, evenit, ut **necesse esset rei publicae** per unum consuli (nam senatus non perinde omnes provincias probe gerere poterant): **igitur constituto principe datum est ei ius, ut quod constituisset, ratum esset** ⁴³.

Най-накрая самите дела изисквали правото да се създава чрез по-малко способности и и се е оказало необходимо грижата за държавата да се възложи на едно лице, тъй като Сенатът не е могъл да управлява еднакво добре всички провинции. И така с установяването (на длъжността) на принцепса на него се е предоставило правото всичко, което той постанови, да има задължителна сила.

Помпоний маркира етапите от еволюцията на императорски конституции и необходимостта (*necesseest*) от концентриране на нормотворчеството в един субект, а не разпределянето му между различните държавни органи. По времето на династията на Антонините все още се търси единно теоретично обосноваване на едноличната власт на императора. По тази причина конституцията на принцепса не е категорично приравнена на закон, но се подчертава нейната задължителна сила.

В следващият фрагмент от същото съчинение на Помпоний вече се определя, че конституциите на принцепса се „спазват като закон“:

D.1.2.2.12. (Pomponius libro singulari enchiridii) Ita in civitate nostra... est principalis constitutio, id est ut quod ipse princeps constituit **pro lege servetur.**

Така правото в нашата държава се установява... в конституция на принцепса, т.е. **спазва се като закон** това, което самият принцепс е постановил.

⁴³ Изразът «*ratumhabere*» в юридическата лексика и през следващите епохи се превежда в смисъл на притежание на правна сила, приравняване на закон. В тази връзка вж. и цитирания по-горе текст от Закона на Дванадесетте таблици, 12.5.

Този фрагмент не бива да се разглежда изолирано и да се правят изводи за някаква еволюция във вижданията на юриста. В съчинението си, което е изцяло с дидактически характер, той прави цялостен преглед на всички актове, които имат задължителна сила и обобщава накрая, че те всички се „съблюдават като закон” (*pro lege servetur*). Този израз включва идеята, че макар и тези актове да не са закони в стриктен смисъл на думата, но те имат правна сила и се спазват вместо закон.

Сложността на тази теоретична конструкция е отразена и в Институциите на Гай, създадени също в началото на II в. сл. Хр. по времето на император Хадриан. В тях законът все още се възприема като основен източник на правото, а изброяването на актовете със задължителна сила е всъщност приравняването им към закон. Стилистично обаче Гай приема друга конструкция- *legis vicem optineat*, която се повтаря и за сенатусконсултите, и за плебисцитите и отразява по- категорично становището за това приравняване:

IGai 1.5. *Constitutio principis est, quod imperator decreto vel edicto vel epistula constituit. Nec umquam dubitatum est, quin idlegis vicem optineat, cum ipse imperator per legem imperium accipiat.*

Конституция на принцепса е това, което императорът чрез декрет, едикт или епистула установява. Защото няма никакво съмнение, че те придобиват силата на закон, както и самият император приема чрез закон висшата власт (*imperium*).

След определянето на конституциите чрез техните разновидности Гай представя обосновката на тяхната законова сила. Във връзка с предполагаемата оживена дискусия от втората половина на I в., когато концентрацията на властта у принцепса все още не се възприема като тотално отхвърляне на републиканския строй, той отбелязва, че не бива да има „никакво съмнение” (*Nec umquam dubitatum est*) за законовата сила на конституциите. Самото наличие на *imperium*'а предполага това приравняване, тъй като юристът предпочита да спазва единния и традиционен мащаб за закон (*lex*).

От тази позиция след напомнянето на източника на нормативната сила на императорските конституции в **D.1.4.1. pr.** Улпиан още по- категорично приравнява волята и властта на принцепса на закон ⁴⁴:

⁴⁴ Същото становище, макар и в контекста, е изразено и от Марциан, който живее и твори по същото време с Улпиан. Законите и императорските конституции са представени като две равнозначни алтернативи и неспазването на техните предписания води до нищожност на клаузите на сделките *ex lege*: **D. 28.7.14 (Marcianus libro quarto institutionum)** *Condiciones contra edicta imperatorum aut contra leges*

D.1.4.1.1 (Ulpianus 1 inst.) Quodcumque igitur imperator per epistulam et subscriptionem statuit vel cognoscens decrevit vel de plano interlocutus est vel edicto praecepit, **legem esse constat.** haec sunt quas volgo constitutiones appellamus.

По този начин това, което императорът е постановил чрез епистула или чрез субскрипция, или е предписал, като е изследвал поставения въпрос, и въобще всичко, по което императорът се е произнесъл или е предписал чрез едикт, както е известно, **се явява закон.** Всичко това обикновено наричаме конституции .

Някои автори приемат, че при това явно разграничаване на закона от императорската конституция следва изводът, че последната има самостоятелна сила и не е нужно повече тя да се приравнява на закон. Те считат, че именно това от своя страна дава основание за правилото, че принципът не е обвързан от законите⁴⁵ :

D.1.3.31 (Ulpianus 13 ad l. iul. et pap.) Princeps legibus solutus est: augusta autem licet legibus soluta non est, principes tamen eadem illi privilegia tribuunt, quae ipsi habent.

Принцепът е освободен от (спазването на) законите: съпругата на принцепса не е освободена от (спазването на) законите, но принципите ѝ дават същата тази привилегия, който самите те имат.

Относно този фрагмент има много и противоречиви тълкувания, като в случая следва само да се отбележи, че Улпиан въобще не прави обобщение, нито извежда някаква абсолютна власт на принцепса над законите, а постановява правилото само и във връзка с дерогирането на разпоредбите на Lex Iulia et Papia Poppaea по отношение на императора. Така в коментара си към този закон той отбелязва възможността да не се прилагат санкциите на Августовото законодателство за безбрачие и бездетство по отношение на императорското семейство, което има съвсем друга роля в държавния живот, а това не би следвало да се разглежда във връзка с насърчаването на браковете и

aut quae legis vicem optinent scriptae... pro non scriptis habentur. Вж. по- подробно за този юрист у **Giovani, L.,** Giuristiseveriani, Elio Marciano, Napoli 1989.

⁴⁵Обобщение на становищата и тяхната критика вж. у **Lucrezzi, Fr.,** Aldisopraealdisottodelleleggi, ibidem, v.II, Napoli 1984, p. 683-690; **Daube, D.,** Princeps legibus solutus, In: Studi Koschaker, v.III, Milano 1954, p.463-465.

създаването на поколение, както по отношение на другите римски граждани⁴⁶. Наред с това от същия период на създаването на улпиановото съчинение е и изказването на Плиний, че „не принципът е над законите, а законите са над принципса“⁴⁷.

В цитираните фрагменти на Улпиан е определена по различен начин правната сила, респ. на съотношението между конституции и закон- в единия случай е споменато, че те **имат сила на закон** (*legis habet vigorem*), а в другия, че **се считат за закон** (*legem esse constat*). При прецизен юрист като Улпиан, и то в едно и също съчинение с дидактически характер, това съвсем не означава едно и също. Това се тълкува обикновено в смисъл, че не е възможно обобщение поради разнородния характер на постановленията на императора- в едни случаи със всеобща сила, в други- задължителни за дадени провинции, муниципии, социални групи и пр., в трети- с характер на тълкуване на действащото право по конкретни казуси на частни или длъжностни лица, по искане на съдии или пък за директно разрешаване на дадено дело.

Така се получава колизия между две концепции. От една страна е желанието да се унифицира правото, като постепенно се намали значението на другите източници на правото от предходните периоди и се даде приоритет на постановленията на императора. Това съответства и на концентрирането на властта в неговите ръце и позицията му начело на законодателната, административната и съдебната система. От друга страна императорът осъществява различните си правомощия по управление на тези системи с различни по характер актове, които трудно се поддават на обобщаване и изграждане на единен мащаб за класифициране. И ако по силата на империума всичко, постановено от него, има сила на закон, то на практика се въвежда съдебния и правния прецедент като източник на правото. Последното обаче не би било в противоречие и с практиката от времето на Принципата, при която на *responsae* на юристите с *ius publicum respondendi* се придава задължителна сила, но те никога не се приравняват категорично на закон.

Прави впечатление, че титул IV на книга I на Дигестите, посветен на императорските конституции, е твърде лаконичен. Така след цитираните фрагменти относно видовете и правната сила на императорските конституции отново Улпиан в

⁴⁶ Най- общо по въпроса вж. **Gallo, F.**, *Perriesamedianatesifortunatasulla "sollutiolegibus"*, in : *Sodalitas*, v. II, Napoli 1984, p. 651-682; **Pennington, K.**, *The prince and the law, 1200-1600: sovereignty and rights in the western legal tradition*, University of California Press, 1993, p. 85 и по- специално цитирания анализ на **Wydockel**, *Princepslegibussolutus*, p. 52-54.

⁴⁷ Срв. Plin., *PanegyricusadTraianum*, 65

D.1.4.2 посочва, че те следва да се издават при необходимост и очевидна полезност от установяването на нови правила, с които се отменят дълго прилаганите стари закони. То е възприето като общ принцип, макар че в автентичния си вид едва ли е дадено като такова в коментара на Улпиан относно фидейкомисите⁴⁸. Компилаторите извеждат общо правило и от становището на Модестин в D.1.4.4., което е запазено само на гръцки и е в смисъл, че по-късно издадените закони имат по-голямо значение от предходните⁴⁹. Между тях се намира и становището на Яволен, че привилегиите, предоставени от императора, които са несъмнен израз на неговото великодушие, трябва да се тълкуват възможно най-пълно⁵⁰.

Цитираните фрагменти от съчиненията на римските юристи очевидно са подбрани много внимателно от комисията на Трибониан, която компилира Дигестите. В тях от една страна имаме обосноваване на нормотворческите правомощия на императора с неговия *imperium*, изброяване на видовете конституции и общото им название, придаване на законна сила на всички конституции, но и обосноваване на правото на императора да отменя актовете на своите предшественици, а и всички други предходни актове и становища, които противоречат на новото постановление, издадено с оглед на новите условия и с отчитане на необходимостта. Така в този привидно кратък титул е включена основната теория за императорските конституции, макар и тя да е изразена по специфичния за римската юриспруденция начин.

При разглеждането на въпроса от тази систематична позиция в Институциите на Юстиниан в титул II, параграф 2 императорските конституции са разгледани като част от писаното право и в съответствие с поредността, възприета в Институциите на Гай⁵¹:

<p>IJ.2.3....Scriptum ius est lex, plebiscita, senatus consulta, principum placita, magistratuum edicta, responsa prudentium.</p>	<p>Писаното право (се състои в) закони, плебисцити, сенатусконсулти, това, което постановяват принципсите, едикти на магистратите и становища на юриспруденцията.</p>
---	---

⁴⁸ Вж. **D.1.4.2 (Ulpianus 4 fideic.)** In rebus novis constituendis evidens esse utilitas debet, ut recedatur ab eo iure, quod diu aequum visum est.

⁴⁹ Вероятно става въпрос за края на становище по конкретен казус от книга II на съчинението му *libro secundo excusationum* и едва ли е възприемано като норма от самия юрист.

⁵⁰ **D. 1.4.3 (Iavolenus libro 13 epistularum)** Beneficium imperatoris, quod a divina scilicet eius indulgentia proficiscitur, quam plenissime interpretari debemus.

⁵¹ **IJ.2.3.** Constat autem ius nostrum aut ex scripto aut ex non scripto, ut apud Graecos: τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγραψαν, οἱ δὲ ἄγραφοι [id est : legum aliae scriptae aliae non scriptae]...

В цитирания фрагмент прави впечатление, че съставителите на Институциите в началото на VI в. използват един неприсъщ термин за означаване на императорските конституции- *principum placita*⁵². Едва ли компилаторите са имали предвид някаква историческа ретроспекция, като чрез този израз да акцентират на едноличната власт на принцепса да преценява необходимостта и да издава разпореждания, които са източник на правото.

Въпросът за същността на императорските конституции не се разрешава напълно в двете официални кодификации. Процесът на събирането, редактирането и обобщаването им, съответно класифицирането им по предметен признак, е завършекът на единпрактически стремеж към унифициране на правото, премахване на плурализма на източниците и реалното свеждане на действащите норми до тези, включени в съответния кодекс.

2.3. Видове императорски конституции

2.3.1. изброяването и систематизирането

В цитираните по-горе фрагменти се поставя въпрос и за видовете императорски конституции. Той също не е разрешен по единен и непротиворечив начин в източниците, от което произтичат и различни теории, застъпвани в правната романистика както относно названията, така и относно съдържанието и правната сила на отделните видове конституции.

Изброяване на видовете императорски актове се съдържа най-общо в два текста от Институциите на Гай и на Улпиан⁵³.

IGai 1.5. <i>Constitutio principis est, quod imperator decreto vel edicto vel epistula constituit...</i>	Конституция на принцепса е това, което императорът чрез декрет, едикт или епистула установява...
---	---

У Гай е налице изброяване, като са посочени само три вида конституции- декрет, едикт и епистула. Това съответства на правомощията на принцепса, който като носигел

⁵² Глаголът „*plaseo*” има значение на „установявам, постановявам”, но общоупотребимия му смисъл е „нравя се, угодно ми е, считам за добро и уместно”. Може само да се предполага причината за такова отстъпление за утвърдена вече от няколко столетия терминология за конституциите, още повече, че самият акт, с които император Юстиниан въвежда в действие отделните части на своята кодификация, е наречен „*constitutio*”, а в тях употребата на същия термин е обичайна.

⁵³ Срв. **Palazzolo, N.**, *L'attività normativa del principe nelle sistematiche dei giuristi classici*, in: *La codificazione del diritto dall'antico al moderno*, Napoli 1998, p. 263- 284.

на висшата публична власт несъмнено има *iusedicendi*, а издаването на едикти и епистули е резултат от неговата ръководна функция в правораздаването и администрацията. Предполага се, че към този момент императорът отговаря с епистули на всякакви жалби, молби и искания за тълкуване както от частни, така и от длъжностни лица⁵⁴.

Към II в., когато е създаден неговият учебник по основи на правото, все още не може да се говори за някаква йерархия на източниците на правото, а още по-малко за йерархия между отделните видове конституции. В този смисъл поредността при изброяването едва ли е от съществено значение, още повече, че и за трите вида Гай постановява, че имат сила на закон.

Улпиан в своите Институции представя по-подробно отделните видове конституции:

D.1.4.1.1. (Ulpianus 1 inst.) Quodcumque igitur imperator per **epistulam et subscriptionem** statuit vel cognoscens decrevit vel de plano interlocutus est vel **edicto** praecipit, legem esse constat. ...

По този начин това, което императорът е постановил чрез **епистула или чрез субскрипция**, или е предписал, като е изследвал поставения въпрос, или въобще всичко, по което императорът се е произнесъл или е предписал чрез **едикт**, както е известно, се явява закон. ...

Така Улпиан систематизира видовете конституции, като изброява епистули, субскрипции и едикти, както и неназовани с изричен термин актове, които императорът „е предписал, като е изследвал поставения въпрос или въобще всичко, по което се е произнесъл“ (*cognoscens decrevit vel de plano interlocutus est*). От контекста и правната интерпретация обикновено се прави извод, че става въпрос за декрети и рескрипти.

Има различни теории относно същността и съдържанието на тези видове императорски конституции⁵⁵. Проблеми се пораждат от разнородните сведения и назовавания на тези актове както в правните източници, така и в надписи или в неюридическата литература. В тази насока няма особена коректност и

⁵⁴ Срв обобщенията относно епистуларната практика в сборника **Desmulliez, J.** (ed.), *L'étudedescorrespondancesdanslemonderomaindel'Antiquitéclassiqueàl'Antiquitétardive: permanencesetmutations*, Lille 2010

⁵⁵ Вж. най-общо коментар на становищата у **ArcariaFr.**, *Referreadprincipem. Contributo allo studio delle epistulae imperiali in eta classica*, Milano 2000.

последователност на названията, което в някои случаи произтича и от различните теоретични позиции на юриспруденцията по въпроса.

От съществено значение са и много други обстоятелства. Така на първо място следва да се има предвид, че императорските конституции постепенно се превръщат в източник на правото, а в продължение на столетията на тяхното развитие едни видове конституции преобладават пред други. Така в началото на Принципата издаването на едикти е по-рядко срещана практика, обличана първоначално в *oratio principis*, а след това – в сенатусконсулт. С формирането на самостоятелна канцелария на пряко подчинение на принцепса и във връзка с концентрирането на властта му преобладава конституциите с индивидуален характер – било като отговори на молби за тълкуване от страна на частни лица, било като нареждания до провинциални управители и подчинени на принцепса магистрати, било като решения на конкретни кауси в случаите, когато той осъществява правораздавателна дейност. От началото на IV в. насетне започва постепенното изтласкване на тази практика и императорите все по-често създават норми, с които създават нова уредба или по нов начин регулират съществуващи отношения. Типична илюстрация в това отношение е законодателството на император Константин, в което се срещат конституции от всички видове, но с по-голям брой са тези, адресирани до Сената или *ad populum*, т.е. едикти с всеобщо значение. В следващите епохи именно този вид конституции стават значителна част на императорското законодателство и именно те са в основата на концепцията за *lex generalis*, като император Теодосий предписва само те да се включат в неговата кодификация. Но в Теодосиевия кодекс наред с едиктите има и множество конституции от вида на рескриптите или епистулите без индивидуализиращите белези на конкретния казус, поставен за тълкуване или решаване от императора. Това е доказателство, че към началото на V в. няма пълно разграничаване между тези видове, а преценката за тяхната значимост, респ. за включването им в кодификацията, е оставена на усмотрението на компилаторите. Това се тълкува от някои автори в смисъл, че теорията на „общия закон“ все още не е окончателно избистрена в началото на III в.⁵⁶

На следващо място се отбелязва, че се променя и практиката на императорската канцелария, в която се подготвят конституциите. Ако първоначално всичко се подготвя от правните съветници на императора и подчинени на тях държавни роби и служители с технически функции по оформяне на документите, то по-късно се създават

⁵⁶ Вж. подробно у **Bianchini M.**, *Caso concreto e lex generalis*, Milano 1979, p. 4-5

специални служби- *officia*, като функциите им са разграничени за различните видове конституции- *alibellis*, *abepistulis*, *astudiis*⁵⁷. При създаването им вземат в различна степен участие висши правни съветници и *Consilium principis*, някои се обсъждат подробно от тях, а други се оформят рутинно изцяло в правните служби и само се поднасят за подпис на императора. Така в конституцията на император Теодосий III от 446 г., адресирана до Сената на Константинопол (**CJ.1.14.8**) подробно се описва процедурата на приемане на едиктите, която преминава през няколко етапа⁵⁸. На първо място въпросът се обсъжда от висшите сановници на императора и Сената и се приема решение дали е необходимо постановяването на *lex generalis* и в какъв смисъл. След това проектът на общ закон се подготвя от императорските юристи и се обсъжда отново в същия състав в Сената и се приема по съгласието на всички. Следващата стъпка е връщането му отново в императорския съвет (*Consistorium*), за да се потвърди това съгласие и да се скрепи с императорската воля (*ut universorum consensus nostrae serenitatis auctoritate firmetur*). Класическата идея за закона като всеобщо съгласие⁵⁹ в случая има своеобразна интерпретация, тъй като волеизявлението на императора е решаващо и завършващо процедурата. Така то се поставя над специфичната *auctoritas partum*, без която републиканските закони, гласувани от комициите, не са влизали в сила.

Не е известно доколко процедурата се е спазвала или конституцията е имала само програмно значение. Но следва да се отбележи, че в началото на IV в. концепцията за приемането на конституции-едикти, определяни като „общ закон, коренно се различава от практиката по времето на Принципата, когато императорът внася в Сената своята реч (*oratio*) или проект на сенатусконсулт, който се приема без обсъждане.

⁵⁷ Относно дейността на различните канцеларии вж. **Atzeri, L.**, *Alcuni problemi relativi ai costituzionari*, in: AARC (2007), p. 250-304; **Cancelli, F.**, *Saggio sul concetto di officium nel diritto romano*, in: RISG 9 (1958), p. 351-402; **Grelle Fr.**, *Le categorie dell'amministrazione tardoantica: officia, munera, honores*, in: *relanges F.Grelle*, Rpma 2005, p. 221-248.

⁵⁸ Вж. **CJ.1.14.8** (Imperatores Theodosius, Valentinianus). *Humanum esse probamus, si quid de cetero in publica vel in privata causa emerit necessarium, quod formam generalem et antiquis legibus non insertam exposcat, id ab omnibus antea tam proceribus nostri palatii quam gloriosissimo coetu vestro, patres conscripti, tractari et, si universis tam iudicibus quam vobis placuerit, tunc allegata dictari et sic ea denuo collectis omnibus recenseri et, cum omnes consenserint, tunc demum in sacro nostri numinis consistorio recitari, ut universorum consensus nostrae serenitatis auctoritate firmetur.* (THEODOS. ET VALENTIN. AA. AD SENATUM. <A 446 D. XVI K. NOV. AETIO III ET SYMMACHO CONSS.>)

⁵⁹ Срв. **IGai. 1.3**. *Lex est, quod populus iubet atque constituit.; D. 1.3. 1 (Papinianus libro primo definitionum)* *Lex est commune praeceptum, virorum prudentium consultum, delictorum quae sponte vel ignorantia contrahuntur coercitio, communis rei publicae sponsio.*

Няма обаче описание за процедурата за приемане на другите видове конституции, което открива възможности за по-широка и понякога твърде несигурна интерпретация на база на основните принципи и функциониране на императорската канцелария⁶⁰.

Още един интересен проблем е поставен в конституцията на император Валентиниан III от 426 г. (CJ.1.14.3)⁶¹ Като основание за приемането на едикти може да послужи както молба за тълкуване от частно лице, съдия или служител в администрацията (най-често висши длъжностни лица- префекти, управители на провинции или на административни и фискални служби), така и жалба по вече постановено съдебно решение. В този случай все още не се отграничава *lex generalis* като всеобщ нормативен от едиктите, постановени по конкретни казуси и от значение само за тях. Разликата им от рескриптите е вероятно по липсата на индивидуализиращата информация по казуса, като чрез едикт императорът се стреми да постанови единна практика и тълкуване, т.е да въведе прецедент. По този начин може да се тълкува и конституцията от 426 г., в която като *lex generalis* са определени едиктите като такива по своята същност, но също и актовете, назовани като едикти, макар и да не съдържат общи предписания. В случая едиктът се явява общия мащаб на императорска конституция както от формална, така и от субстанциална гледна точка.

Инициативата може да принадлежи и на самия император, но това не е изрично постановено в цитираната конституция. То обикновено се извежда от контекста на други конституции, в които на императора се дава пълна и най-висша законодателна власт.

Определено може да се твърди, че самата римска юриспруденция не изгражда цялостна теория за видовете императорски конституции. Подобно на много други случаи, юристите се задоволяват с изброяване и кратко описание, но това остава само едно доктринерно мнение, което не е задължително нито за другите юристи, нито за императорската канцелария. Така въпросът за видовете конституции е свързан със

⁶⁰ Най-общо за дейността на императорската канцелария вж. **Mourgues, J.-L.**, *Écrire en deux langues: bilinguisme et pratique de chancellerie sous le Haut-Empire romain*. In: *Dialogues d'histoire ancienne*, 21. 2 (1995). p. 105-129; **Viden, G.**, *The roman chancery tradition. Studies in the language of Codex Theodosianus and Cassiodorus' variaie*, Goeteborg, 1984.

⁶¹ Подробно за нея вж. **Bassanelli Sommariva, G.**, *La legge di Valentiniano III da 7 novembre 426*, In: *Labeo* 29 (1983), p.280-313.

систематизация, научни изследвания и дидактическо изложение от много по-късните епохи.

2.3.2. Едиктите.

Най-непротиворечиво е тълкуването за съществуването на конституциите под формата на едикти. Те съответстват на едиктите на магистратите от републиканския период, но не са едногодишно действие. Първоначално се приема, че те запазват своята сила по време на управлението на дадения император, защото произтичат от неговия *imperium*. Приемникът му може или тацитно да запази тяхното действие, или да ги отмени изрично, или да постанови по същите въпроси нов едикт. Улпиан и Модестин в D. 1.4.2 и 4 изрично подчертават, че при устонавяването на нови норми трябва да се търси очевидната полезност (*evidensutilitasessedebet*), за да се отстъпи от съществуващото законодателство, но също и че новите закони имат по-голямо значение от предходните.

След разделението на империята на две части се поставя въпрос и доколко едиктите, издадени от единия август, имат приложение и по отношение на другата част на империята. Отговорът на него никога не се дава по категоричен начин от римските юристи, още повече, че често двамата съуправители са в съперничество за надмощие в държавата и макар тя да остава формално единна, всеки законодателства само за своята част⁶².

Именно едиктите- издавани самостоятелно от принцепса или по повод на запитвания от страна на длъжностни лица, както и актовете, които в наименованието си се определят като едикти или са издавани от провинциалните управители и префектите в изпълнение на едикти се наричат *leges generales*⁶³. И независимо, че нито Гай, нито Улпиан ги поставят на първо място в изброяването на видовете императорски конституции, те имат първостепенно значение в законодателството с всеобщата си нормативна сила.

⁶² Относно приложимостта на конституциите и за двете части на империята вж. **Силвестрова**, цит.съч., с.29 и сл. и цитираната там литература.

⁶³Срв. **CJ. 1.14.3 (Imperatores Theodosius, Valentinianus)** . *Leges ut generales ab omnibus aequabiliter in posterum observentur, quae vel missa ad venerabilem coetum oratione conduntur vel inserto edicti vocabulo nuncupantur, sive eas nobis spontaneus motus ingesserit sive precatio vel relatio vel lis mota legis occasionem postulaverit...*THEODOS. ET VALENTIN. AA. AD SENATUM. (A 426 D. VIII ID. NOV. RAVENNAE THEODOSIO XII ET VALENTINIANO II AA.CONSS.)

Идентифицирането на едиктите като *legesgenerales* в конституциите на императорите Теодосий II и Валентиниан III е свързано не само с приложението им *ergaomnes*, но и с тяхната всеобща известност, за да може да се приложи правилото, че незнанието на закона не е извинително (*Ignorantialegismeminemexcusat*). Така в посткласическата доктрина универсалността на правния акт се определя не само от универсалността на неговия издател, но и на адресата. Едиктите се съдържат в писма, отправени от императора до Сената или до народа, а преторианските префекти са натоварени с тяхното публикуване и разпространение, респ. те делегират тези функции на викариите на диоцези и на управителите на провинции. В кодексите на различни места е определена процедурата по разгласяване на конституциите и по-специално на едиктите.

От тази гледна точка те наистина се приравняват на законите. Но с определянето на законова сила и по отношение на другите видове конституции основателно се поставя въпрос за тяхната общоизвестност. Очевидно че императорската воля, изразена в тях, изисква публично оповестяване, но няма достатъчно сведения за начина, по който се осъществява за всеки отделен вид конституция. Най-общо се приема, че съществуват правила, установени както нормативно, така и от обичайната практика актовете да се поставят на специални места в близост до съответните служби на администрацията или съдилищата. С нормирането на тези въпроси в периода от края на IV в. и най-вече в началото на V в. се реализира стремежът на публичната власт и на доктрината да постигнат определеност на правото, но и да осигурят достъпа до право и правосъдие на всички. При анализ на неюридическите източници обаче се разкрива съвсем друга социална картина, в която злоупотребите при тълкуване на правото от страна на адвокати и съдии, както и на фискални и административни служители от различни рангове, са чести и значителни⁶⁴.

В тази връзка разбирането на правото е свързано с формулировката на предписанията, включени в конституциите, т.е. в известен смисъл императорите поставят и въпрос за езика и стила им. Така в новела на император Марциан от 454 г. се постановява, че предписанията на законите трябва да са ясни за всички, за да могат те да ги познават и спазват (*Leges... intellegi ab omnibus debent, ut universi praescripto earum manifestius cognito ..sectentur.*). В същата конституция се приема, че единствен

⁶⁴ Относно корупцията и произвола вж. сборника *Corruzione, repressione e rivoltamoralenellaTardaAntichità*, Atti del Convegno internazionale, Catania 11-13 dicembre 1995, catania, 1999, p. 7-52.

императорът може да дава тълкуване на неясните въпроси и във връзка с прилагането на законите⁶⁵.

2.3.2. Епистулите, рескриптите и субскрипциите.

В същата насока са и двата други вида конституции- епистули и рескрипти. Според преобладаващата доктрина се отбелязва, че те се издават по искания за тълкуване или за запълване на празнини в правото чрез прилагане на аналогия, като се прави разграничение между тях в зависимост дали инициативата е на частно или на длъжностно лице⁶⁶. Приема се, че епистулите са изрични предписания и тълкувания, издадени от императорската канцелария под формата на писмо- отговор на запитвания по правни въпроси или искане на тълкуване от страна на магистрати, съдии, провинциални управители, висши длъжностни лица и пр. Тази практика обаче се установява по- късно, тъй като Гай в Институциите си споменава само епистули, но не и за рескрипти.

Улпиан от своя страна не споменава за рескрипти, но посочва като самостоятелен вид т.нар. субскрипции. Така се означават резолюциите- отговори на отправени до императора жалби от частни лица. Самият термин насочва към практиката отговорът под формата на резолюция да е изписван върху самата молба или жалба и така тя е връщана на подателя ѝ. Очевидно тази практика е масова по времето на Улпиан. Поставя се въпрос обаче дали така са се наричали самостоятелен вид конституции или това е акцентиране само на формата на издаването им. В тази връзка се цитират примери предимно от надписи и неюридически източници, в които като субскрипции се означават и резолюциите върху доклади на длъжностни лица, в които се иска становище по определен правен въпрос. Това е практика, която съществува паралелно с издаването на специално писмо (епистула) до съответните длъжностни лица.

В доктрината все още няма единно мнение за разграничаването на субскрипции, епистули и рескрипти, нито за съотношението между вид и род при изясняване на

⁶⁵ **CJ. 1.14.9 (Imperatores Valentinianus, Marcianus)** . *Leges sacratissimae, quae constringunt omnium vitas, intellegi ab omnibus debent , ut universi praescripto earum manifestius cognito vel inhibita declinent vel permissa sectentur. Si quid vero in isdem legibus latum fortassis obscurius fuerit, oportet id imperatoria interpretatione patefieri duritiamque legum nostrae humanitati incongruam emendari.* (VALENTIN. ET MARCIAN. AA. AD PALLADIUM PP. (A 454 D. PRID. NON. APRIL. CONSTANTINOPOLI AETIO ET STUDIO VV. CC. CONSS.)

⁶⁶ Вж. Андреев, цит. съч., с.64.

правната същност и формата на тези актове. Разграничението между тях се прави в зависимост от това дали инициативата е на частно или на длъжностно лице⁶⁷. В епиграфските и историческите изследвания се приема, че рескриптите са обща категория конституции, като в случаите на запитване от страна на частни лица те приемат формата на *subscriptio*, т.е. резолюция под текста на молбата, в която е изложен казусът и искането за тълкуване. В другите случаи императорът изпраща *epistula*, като в случая се изгубва връзката между писмото, с което той е сезиран, и отговора. Приема се също, че епистулите са изрични предписания и тълкувания, издадени от императорската канцелария под формата на писмо – отговор на запитвания по правни въпроси или искане на тълкуване от страна на магистрати, съдии, провинциални управители, висши длъжностни лица и пр., т.е. че имат по-обвързващ характер.

Такова разграничение вероятно е установено по-късно, тъй като Гай в Институциите си споменава само епистули, но не и рескрипти или субскрипции. Съответно Улпиан вече въвежда като самостоятелен вид конституции субскрипциите и епистулите, но не споменава за рескрипти⁶⁸.

Основният въпрос за разграничението очевидно е на три нива – с оглед на формата (резолюция върху сезиращия документ или отделен акт на императора), на лицата, които отправят питане до императора, и на предназначението на отговора. Така някои автори приемат, че рескрипт е общият термин за епистули и субскрипции, според други общият термин е епистули, трети разграничават само рескрипти и епистули, а субскрипциите и аднотациите се схващат като форма на рескриптите⁶⁹.

⁶⁷ Вж. **Андреев**, цит. съч., с. 64, както и по-новите съчинения на **Дождев**, цит. съч., с. 123 и сл.; Pichonnaz, P., *Les fondements romains du droit privé*. Genève; Zurich; Bale, 2008, p. 37, 42; Talamanca, cit., in: *Lineamenti*, p. 418 ss.

⁶⁸ Вж. становището на **G. Wesener** в *PAULYS Realencyclopädie der Altertumswissenschaft*. Suppl. X. Stuttgart, 1965, coll.865- 871, който разглежда рескриптите като императорски актове, издадени в отговор на искане на страна в рескрипното производство, които се оформят като субскрипции (върху самата молба), и са обвързани по конкретен казус. Поставените от служители въпроси получават отговор във формата на епистули. В общи линии Везенер разглежда субскрипциите и епистулите като различни по форма на оповестяване, но сходни по основните си правнотехнически белези правни актове и определя и двете разновидности като рескрипти. Срв. и становището на **Kaser, M.**, *Das Römische Zivilprozessrecht*. München, 1966, S. 352- 353, който разглежда също и субскрипциите, и епистулите като рескрипти.

⁶⁹ Вж. **Lepelley, C.** *Un témoignage sur la procédure par libelle et rescrit dans une lettre de Symmaque à son frère Celsinus Titanius*, in: *Mélanges offerts à J. P. Callu*. Roma, 2003, p. 285- 297; **Hauken, T.**, *Petition and response. An epigraphic study of petition to roman emperors*. Monographs from the Norwegian Institute at Athens. Vol. 2., Bergen, 1998, p. 181-249; **Turpin, W.**, *Imperial Subscriptions and the Administration of Justice*, in: *The Journal of Roman Studies*, 81, 1991, p. 101- 118; **Pergami, F.**, *Il controllo di legittimità degli atti amministrativi nel diritto romano della Tarda Antichità*, in: *AARC*, 15, 2005, p. 417 - 426.

Етимологическият анализ насочва към извода, че тъй като и двата вида конституции са подписани от императора, общата категория е рескрипт. От друга страна, няма абсолютно обособяване на субскрипциите и епистулите с оглед на лицата, които отправят питането до императора. Така с епистуларна форма може да се изпрати едикт или мандат, да се допълнят инструкции към вече издаден акт на принцепса, а в някои случаи – и да се изпрати принципен отговор по принципно запитване на частни лица, общини, гилдии или корпорации.

Наред с това се приема, че рескриптите са свързани предимно с процеси, в които съществува празнота в правото или противоречиво тълкуване, което принуждава страните да се обърнат към императора⁷⁰. Приема се, че това е продължение на практиката за консултиране на юристите, изразявана чрез *responsae*⁷¹ и *consultationes*⁷² в предходните столетия.

В случаите, когато епистулите са идентифицирани с рескрипти, се споменава, че когато са по жалби на частни лица, са изписвани като субскрипция под жалбата, за да се отграничи императорското предписание от другия текст, но да се укаже, че то е във връзка с него. Също по жалби на частни лица са и т.нар. аднотации (*adnotationes*)-бележки върху самия текст на жалбата⁷³. Субскрипциите и аднотациите могат да бъдат направени и по искане на определени социални групи- граждани на община или на провинция, а също на корпорации, колегии и пр. И тъй като във всички случаи, когато се дават указания, тълкувания или становища по конкретни казуси, това е в писмена и адресирана до съответните лица или служители форма, в някои случаи се използва и обобщеното назоваване на всички тези конституции като писма (епистули)⁷⁴. Самите жалби или молби с направените отбелязвания върху тях с подписа на императора или

⁷⁰ Срв. **Feissel, D.**, *Petitions aux empereurs et formes du rescrit dans les sources documentaires de IVe au VIe siecle*, in : *La petition en Byzance*, Paris 2004, p. 33-62 .

⁷¹ Относно *Responsaepudentium* вж. **Bassanelli Sommariva, G.**, *Interpretatio nell'esperienza giuridica romana*, in: *AARC*, 16 (2009), p. 249-274; **Tuori, K.**, *The ius respondendi and the freedom of roman jurisprudence*, in *RIDA* 51 (2004), p. 295-337.

⁷² Относно *Consultatio ante sententiam* вж. **Pergami, F.**, *Appelatio more consultationis*. – In: *SDHI*, LXIX, 2003, p. 165-183; **Bassanelli Sommariva, G.**, *L'imperatore unico creatore e interprete delle leggi e l'autonomia del giudice nel diritto Giustiniano*. Milano, 1983.

⁷³ Срв. **Turpin, W.**, *Adnotatio and I;perial rescript in roman legal procedure*, in *RIDA* 35 (1988), p. 285-307.

⁷⁴ В случая обаче се използва специалният термин „epistula” вместо по-общото назоваване на писмата като „litterae”, като лексемата в множествено число означава и публични документи, заповеди, разпореждания на магистрати и пр. Срв. монографията на **Dell'Oro, A.**, *Mandata e litterae. Contributo allo studio degli atti giuridici del Princeps*, Bologna 1960.

специално оправомощен негов служител се връщат на подателите им, а императорската конституция представлява волеизявлението, направено върху тях, т.е. не се издава отделен писмен акт.

Терминът „рескрипт” е по-общ и се отнася до всякакви писмени волеизявления на императора- “rescripti” или “scripsi” (“написал съм”) се среща често накрая на някои актове, придружено от подписа на императора⁷⁵. В други случаи накрая на писмото се отбелязва “recognovi”, за което се предполага, че е приподписване от съответния служител в императорската канцелария, натоварен с подготовката на отговора по казуса, който удостоверява, че това е в съответствие и с изразената от императора воля и одобрение.

Рескриптите преобладават до края на III в. В структурата на римското позитивно право те заемат място наред с *Responsa* на юристите *ciuspublicumrespondendi*. Някои автори приемат, че именно рескриптите и епистулите се явяват друга форма на отговорите на юристите по првани казуси, тъй като щом принципът им дава като привилегия и израз на благоволение и доверие *iuspublicumrespondendi*, значи и той самият притежава това право да дава задължителни тълкувания на правото. От името на императора всъщност отговорите се подготвят от ангажираните в неговата канцелария юристи. Някои от тях имат и самостоятелно творчество, но през III в. постепенно се преминава към т.нар. анонимна юриспруденция към принципса, която изследва правните казуси и дава отговори на запитвания и жалби от негово име. Концептуално тази практика се установява още от император Октавиан Август, но се стабилизира значително по-късно, като императорската канцелария всъщност разрешава и контроверзиите ммежду становищата на отделните юристи. Това е очевидно необходимо като се има предвид неуспехът на реформите за откриване на единното тълкуване по спорни между самите юристи въпроси, въведен от Константин и утвърден по-късно от *LexAllegatoria*.

Приема се също, че от началото на IVв. намаляват рескриптите, като в редица конституции, включени в Теодосиевия кодекс, изрично се подчертава, че в някои от тях се съдържа нетипично решение на казусите или дори „измолено” от императора решение, което има валидност само за дадения казус и прилагането му по аналоигя следва да се ограничи.

⁷⁵ Вж. **De Marini Avonzo, F.**, I rescritti nnel processo del IV e V secolo, in: AARC 11 (1996), p. 29-39.

Доколкото рескриптите са издавани по искане на заинтересованата страна, в случаите, когато тълкуването в отговора не отговаря на нейните очаквания, тя може да не предаде рескрипта на съдията или да го фалшифицира ⁷⁶. По тази причина се установява и практика рескриптите, в случаите, когато са свързани с висящо дело, да се изпращат на съдията, а страните да получават копие. Това е обосновано и предвид на обявяването на всички видове императорски конституции за закон, поради което не може да се остави на усмотрението на страните да преценяват дали да се подчинят на този закон или не.

Особеното предназначение на рескриптите и епистулите поставя въпроса и за тяхната нормативна сила. Повечето автори считат, че тя произтича от обстоятелството, че императорът концентрира законодателната, административната и съдебната власт, т.е. неговите постановления, дори и по конкретно дело, фактически се явяват като ръководство и задължителни за правоприлагащите органи. Публичното обявяване на епистулите и субскрипциите също съдейства възприемането им като всеобщо задължителни норми.

От друга страна в Дигестите, без да е въведено изчерпателно изброяване на видовете конституции, се прави разграничаване на тези, които са с индивидуален характер и тези, които са нормативни актове с всеобщо приложно поле. Но и това разделение не е проведено докрай, защото както редица закони в републиканския период не са с всеобща нормативна сила, а са свързани с решаването на отделни въпроси, така и редица конституции, адресирани до Сената или до римския народ, също са по конкретни запитвания на висши длъжностни лица. Юристите от императорската канцелария и дворцовите правни консултанти вероятно са преценявали, че поставеният проблем е от значение за цялата държава и следва да се решава по еднакъв начин от всички, поради което не издават епистула, а едикт.

Определянето на видовете конституции и правната им сила често не се изследват текстовете от двата кодекса, които обаче съдържат не само детайли във връзка с общите принципи и определения, включени в институциите на Гай и Улпиан, а по-късно- и в Дигестите.

⁷⁶ Вж. **Sciortino, S.**, Note in tema di falsificazione dei rescritti, in: AUPA 45.2.(1998), p. 443-456.

В Теодосиевия кодекс първите три титула са посветени на тях - *De constitutionibus principum et edictis*, *De diversis rescriptis* и *De mandatis principum*, като значителна част от тях са възпроизведени и в Бревиария на Аларих . Така в първата конституция от първия титул император Константин постановява, че нямат правна сила „едиктите и конституциите”, в които накрая не е посочена датата на издаването и консулатите ⁷⁷. В тълкуването на същата конституция е постановено, че правилото се отнася до „каквото и да са закони” (*quaecumque leges*), т.е. всички конституции са определени като *leges*. Предполага се, че разграничението е направено с оглед на всеобщата задължителна сила на едиктите и по- особената задължителност на другите видове конституции, обобщени с един термин.

Конституциите, които следват, възпроизвеждат правила, които според класическите юристи се отнасят до законите- за задължението всички да познават законите(**CTh.1.1.2.**), за последващите норми, които имат приоритет и отменят тацитно предходните (**CTh 1.1.3.**), за невъзможността да се въвеждат привилегии чрез общи закони (**CTh.1.1.4.**) и пр. В конституцията от 429 г., в която се съдържа програмата за създаването на кодекса, се споменават също най- общо конституциите на императорите, а отделно- едиктите ⁷⁸. В следващата конституция се определят също едиктите и конституциите с всеобщо значение (*edictales generalesque constitutiones*) ⁷⁹

Титул 2 на книга I на Теодосиевия кодекс е посветен на различните рескрипти (**CTh. 1.2. De diversis rescriptis**). Най- общо те се отнасят до общи предписания за разрешаване на делата, за внимателно изследване и тълкуване на изразената в рескриптите воля на императора, за встъпване на наследниците на страните в процеса и пр. Някои от тях са адресирани до конкретни длъжностни лица- префектът на вигилите, градския префект на Рим, преторианския префект и пр., други имат характер на едикти, адресирани *ad populum* или *ad Senatum*. В **CTh. 1.2.1** от 314 г., издадена от император Константин, се прави между рескрипти и епистули и се постановява, че те имат по- висша сила от коментарите (*adnotationes*) , които, макар и издадени от императора, без

⁷⁷ Вж. **CTh. 1.1.1 [=brev.1.1.1] IMP. CONSTANTINUS A. AD LUSITANOS**. Si qua posthac edicta sive constitutiones sine die et consule fuerint deprehensa, auctoritate careant. DAT. VII. KAL. AUG. SABARIAE, PROBANO ET IULIANO VV. CC. COSS. **Interpretatio**. Quaecumque leges sine die et consule fuerint prolatae, non valeant.

⁷⁸ Вж. **CTh. 1.1.5 IMPP. THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AA. AD SENATUM**. Ad similitudinem Gregoriani atque Hermogeniani codicis cunctas colligi constitutiones decernimus, quas Constantinus inclitus et post eum divi principes nosque tulimus, edictorum viribus aut sacra generalitate subnixas...

⁷⁹ Вж. **CTh. 1.1.6. pr. Idem aa.** Omnes edictales generalesque constitutiones vel in certis provinciis seu locis valere aut proponi iussae...

рескрипт не следва да се имат предвид в процеса⁸⁰. В следващата конституция от 29 август 315 г. изрично е определено, че рескриптите, независимо по какъв начин са измолени от императора, нямат правна сила, ако са в противоречие със закона. От това е видно, че към IV в не е изцяло забравено понятието за закон, но не може да се твърди със сигурност дали се имат предвид старите републикански закони или *leges* като предходни конституции, т.е. едикти, в които се съдържат общите предписания и рескриптите като решения на казуси не могат да се противопоставя на общата норма:

CTh. 1.2.2 . Imp. Constantinus a. ad populum. *Contra ius rescripta non valeant, quocumque modo fuerint impetrata. Quod enim publica iura praescribunt, magis sequi iudices debent. (Pp. IV. kal. sept. Romae, Constantino a. IV. et Licinio IV. caes. coss.)*

Interpretatio. *Quaecumque contra leges a principibus fuerint obtenta, non valeant.*

Император Константин до народа.

Рескриптите, които са в противоречие със закона, нямат правна сила, независимо по какъв начин са били измолени. Защото съдиите най-вече трябва да следват това, което публичните закони предписват.

Издадена четири дни преди септемврийските календи в Рим по времето на четвъртите консулати на Константин Август и Лициний Цезар.

Тълкуване. Каквото и да е получено от принцепса в противоречие със закона, няма правна сила.

В случая прави впечатление не само противопоставянето на рескриптите на законите, но и употребата в един и същи акт на два различни термина за закон - *leges iurapublicae*. И ако в първия случай може да се предполага, че става въпрос за императорските едикти, то като *iurapublicae* или *leges publicae*⁸¹ към началото на IV в. очевидно се означава цялото действащо към момента право, вкл. републиканските закони, сенатусконсултите и кодифицирания преторски едикт. С включването на конституцията в Теодосиевия кодекс несъмнено се цели подчертаването на

⁸⁰ Срв. **CTh. 1.2.1 (Imp. Constantinus a. Iulio Antiocho praefecto vigilum.)** *Annotationes nostras sine rescriptione admitti non placet, ideoque officium gravitatis tuae observet, sicut semper est custoditum, ut rescripta vel epistulas potius nostras quam adnotationes solas existimes audiendas. Dat. III k. ian. treviris Volusiano et Anniano cons. (314 [?] dec. 30).*

⁸¹ Вж. **CTh. 1.2.3...** *Quae vero postea sunt elicita, nullum robur habeant, nisi consentanea sint legibus publicis;...*

индивидуалния характер на рескриптите, както и обстоятелството, че те могат да се измолят⁸² от частни лица по различни начини и по различни поводи и дори да съдържат разпореждания в противоречие със закона. Тези текстове внасят съществени уточнения в общата теория за определянето на императорските конституции като *leges* и за еднаквата им нормативна сила, приравнявана на тази на законите.

В подобен порядък в СTh. 1.2.3 се прави разлика между едикт и рескрипт, като издаденият преди едикта рескрипт запазва силата си, а също с последващ рескрипт не винаги се отменя предходния. Константин постановява съдиите да се съобразяват с тълкуване, което е най- близко до изразената от императора воля, правото и справедливостта. В СTh. 1.2.4 се споменават привилегии (*beneficii*), предоставени на едно лице чрез рескрипт, които могат да се ползват и от наследниците му, в СTh. 1.2.5 чрез рескрипт се решават някои преюдициални въпроси и се включват перемпторни или дилаторни прескрипции, като отлагането на процеса чрез рескрипт се счита за привилегия за страната в процеса, която го е поискала, а прекратяването чрез перемпторна прескрипция се приема за недействително поради противоречие с едикта. Няма правна сила и рескриптите, измолени от длъжници както на фиска, така и на частни лица, както и за отклоняване от данъчни задължения (СTh. 1.2.8 и 9), тези, получени чрез фалшифициране на факти и на истината за делото и съдиите следва внимателно да изследват казуса (СTh. 1.2.6). Те се наказват с глоба и ако не зачитат постановеното в рескрипти (СTh. 1.2.7) и пр. Като израз на общ принцип за индивидуалното значение на рескриптите само за определения в тях казус е и конституцията на императорите Аркадий и Хонорий от 398 г.⁸³

В Юстиниановия кодекс титулите, посветени на източниците на правото, следват тези, посветени на верските въпроси⁸⁴. Титул 14 е за законите, императорските конституции и едиктите (*De legibus et constitutionibus principum et edictis*). И макар според заглавието да се прави такова разграничение, конституциите не дават съществени пояснения по него. Това не може и да се очаква, като се има предвид, че императорските разпореждания са по конкретни поводи и за допълване или изменение

⁸² Глаголът *impetrare* се превежда като „измолвам, добивам, получавам“ и насочва към жалби на частни лица, а не към молби за тълкуване от страна на императорски служители.

⁸³ Срв. СTh. 1.2.11. **Impp. Arcadius et Honorius aa. Eutyichiano praefecto praetorio.** Rescripta ad consultationem emissa vel emittenda, in futurum his tantum negotiis opitulentur, quibus effusa docebuntur. et cetera. **Dat. VIII id. decemb. Constantinopoli Honorio a. III et Eutyichiano cons.**

⁸⁴ Така титул първи е посветен на триединството и католическата вяра (CJ1.1.. **De summa trinitate et de fide catholica et ut nemo de ea publice contendere audeat.**)

на действащото право, а не за създаване на дефиниции и класификации. Някои автори предполагат, че в случая има разграничаване на императорските конституции от законите, респ. сенатусконсултите, приети през предходните столетия, докато съществуват народни събрания и Сенатът има реална нормотворческа компетентност, а също и от кодифицираният преторски едикт. Фактът, че компилаторите на кодекса поставят такова заглавие на титула, насочва към извод, че и в началото на VI в. конституциите не са единственият източник на правото и те не се идентифицират напълно с понятието за *leges*.

На 5 декември 316 г. император Константин изрично постановява, че тълкуванията при противоречие между правото и справедливостта следва да се дават единствено от него⁸⁵. С общ характер е и CJ. 1.14.3 конституцията на императорите Теодосий и Валентиниан от 426 г., с която се счита, че се утвърждава окончателно концепцията за императорските конституции като *lex generalis*, които следва да се спазват еднакво от всички. Като такива се считат актовете, адресирани до Сената или народа или изрично наречени едикти, независимо дали са постановени по инициатива на императора или във връзка с искания за тълкуване или разглеждане на отделни казуси⁸⁶. В CJ. 1.14.4 отново се разглежда въпросът за противоречието на рескрипт с издадения от императора общ закон и в тези случаи рескриптът се счита за невалиден. Потвърждава се правилото, че конституциите черпят правната си сила от властта на императора и той самият е подчинен на тях⁸⁷. Същият въпрос е уреден по-детайлно в CJ. 1.14.5. от 439 г., като е уточнено, че правилото за недействителност на рескриптите

⁸⁵Срв. CJ. 1.14.1. **Imperator Constantinus**. Inter aequitatem iusque interpositam interpretationem nobis solis et oportet et licet inspicere. (CONSTANT. A. SEPTIMIO BASSO PU. A 316 D. III NON. DEC. SABINO ET RUFINO CONSS.)

⁸⁶Срв. CJ. 1.14.3 **Imperatores Theodosius, Valentinianus**. Leges ut generales ab omnibus aequabiliter in posterum observentur, quae vel missa ad venerabilem coetum oratione conduntur vel inserto edicti vocabulo nuncupantur, sive eas nobis spontaneus motus ingesserit sive precatio vel relatio vel lis mota legis occasionem postulaverit. Nam satis est edicti eas nuncupatione censerī vel per omnes populos iudicum programme divulgari vel expressius contineri, quod principes censuerunt ea, quae in certis negotiis statuta sunt similium quoque causarum fata componere.

1. Sed et **si generalis lex vocata est vel ad omnes iussa est pertinere, vim obtineat edicti**; interlocutionibus, quas in uno negotio iudicantes protulimus vel postea proferemus, non in commune praeiudicantibus, nec his, quae specialiter quibusdam concessa sunt civitatibus vel provinciis vel corporibus, ad generalitatis observantiam pertinentibus. (THEODOS. ET VALENTIN. AA. AD SENATUM. A 426 D. VIII ID. NOV. RAVENNAE THEODOSIO XII ET VALENTINIANO II AA.CONSS.)

⁸⁷Вж. CJ. 1.14.4 **Imperatores Theodosius, Valentinianus**. Digna vox maiestate regnantis legibus alligatum se principem profiteri: adeo de auctoritate iuris nostra pendet auctoritas. Et re vera maius imperio est submittere legibus principatum. Et oraculo praesentis edicti quod nobis licere non patimur indicamus. * THEODOS. ET VALENTIN. AA. AD VOLUSIANUM PP. <A 429 D. III. ID. IUN. RAVENNAE FLORENTIO ET DIONYSIO CONSS.>

поради противоречие със закона важи както относно наложени наказания, така и по отношение на договори и всякакви други правоотношения.

От правна гледна точка тези конституции доразвиват теорията относно тълкуването на закона, тогава, когато приложното му поле е разширено и за аналогични случаи. Това е честа практика в Рим, като еднообразното и непротиворечиво тълкуване постепенно придобива сила на закон подобно и на правния обичай⁸⁸. В тази връзка класическите юристи допускат тълкуване, което изхожда не толкова от буквата на закона, а от неговия смисъл и предназначение („неговата сила и мощ” според D. 1.3.19.). Така ако се тълкува законът извън смисъла, изразен в неговите думи, се извършва нарушение (*fraus*)⁸⁹. В Дигестите са включени и други норми относно тълкуването, от които следва да си ръководят съдиите – нито прекалено снизходително за тези, които го нарушават, нито прекалено строго за тези, за които е създаден⁹⁰; старите разпоредби могат да се тълкуват във връзка с новите и обратното, стига да не си противоречат⁹¹, мотивите, от които се изхожда при тълкуването, са политика на законодателя, а не на съдията⁹², новите закони обикновено се прилагат само за бъдеще освен ако изрично не е постановена обратна сила⁹³ и пр. Само след изчерпването на тези правила може да се констатира противоречие на рескрипта и закона и той да се счита за невалиден. Като допълнителен коректив императорите Теодосий и Валентиниан в CJ. 1.14.6.от 439 г. постановяват, че ако в рескрипт са постановени привилегии в полза на дадени лица, то те при определени условия не бива да се използват в тяхна вреда⁹⁴. В CJ.1.14.9 и 10. е възпроизведено класическото правило законите да се познават от всички, а когато са неясни, да се тълкуват само и единствено от императора, като се заличат всякакви несъвършенства в тях, които не отговарят на замисъла и духа им⁹⁵.

⁸⁸ Срв. D. 1.3.11.23, 37,38.

⁸⁹ Срв. D. 1.3.17.

⁹⁰ Срв. D. 1.3.29.

⁹¹ Срв. D. 1.3.18 и 25.

⁹² Срв. D. 1.3.27 и 28

⁹³ Срв. D. 1.3.21.

⁹⁴ Срв. CJ. 1.14.6. **Imperatores Theodosius, Valentinianus** . Quod favore quorundam constitutum est, quibusdam casibus ad laesionem eorum nolumus inventum videri. THEODOS. ET VALENTIN. AA. FLORENTIO PP. <A 439 D. K. AUG. THEODOSIO A. XVII ET FESTO CONSS.> ; **CJ.1.14.7. Imperatores Theodosius, Valentinianus** . Leges et constitutiones futuris certum est dare formam negotiis, non ad facta praeterita revocari, nisi nominatim etiam de praeterito tempore adhuc pendentibus negotiis cautum sit. THEODOS. ET VALENTIN. AA. CYRO PP. ET CONS. DESIGN. <A 440 D. NON. APRIL. CONSTANTINOPOLI VALENTINIANO A. V ET ANATOLIO CONSS.>

⁹⁵ Срв. CJ.1.14.9. **Imperatores Valentinianus, Marcianus** . Leges sacratissimae, quae constringunt omnium vitas, intellegi ab omnibus debent , ut universi praescripto earum manifestius cognito vel inhibita

Това е крачка напред в сравнение със становището на Улпиан в D.1.3.31 за необвързаността на принципса със законите, дори и само в определени хипотези. Повечето автори обаче го считат като една от демагогските стъпки за утвърждаване на представата за справедливия император, който дори с цената на отстъпване от своята власт и авторитета поставя закона над всичко. Освен това става въпрос често за привилегии, напълно нови или предоставяни от императора без детайлно проучване на действащото право, за които впоследствие се установява противозаконност. В случая се спазва правилото за приоритета на общия закон пред индивидуалните разпореждания. Укоримо е поведението на тези, които са измолили рескрипта от императора, а не на неговата канцелария, която му е подготвила за подписване акт в противоречие със закона. Извинителен мотив се търси и в стремежа да се отговори своевременно и да се удовлетворят петициите и молбите на поданиците, при което не винаги има възможност за тяхното детайлно изследване. Наред с това огромния обем както от закони и императорски конституции с различен характер, така и на становища на юриспруденцията, множеството архиви, грешки в преписите и пропуски, провокират такива случаи, поради което се налага преразглеждане на цялостното законодателство и неговото кодифициране.

Титул 16 на книга I на Юстиниановия кодекс според заглавието си е за сенатусконсултите (*De senatus consultis*), но на тях е посветена само I-вата част на конституцията- постановява се, че те сами по себе си имат трайна валидност (*Quamvis consultum senatus perpetuam per se obtineat firmitatem*) и същото се отнася и до императорските конституции, наречени „нашите закони” (*tamen etiam nostris legibus idem prosequimur adicientes*). Всъщност конституцията на императорите Валентиниан, Теодосий и Аркадий от 26 юли 384 г. отново засяга темата и за императорските рескрипти, като указва, че ако чрез специална молба някой е получил рескрипт в нарушение на закона, то той следва да се накаже с конфискация на 1/3 от имуществото и да бъде осъден за злоупотреба (*damnatus ambitus crimine*) и на безчестие (*infamia*)⁹⁶.

*declinent vel permissa sectentur. Si quid vero in isdem legibus latum fortassis obscurius fuerit, oportet id imperatoria interpretatione patefieri duritiamque legum nostrae humanitati incongruam emendari. VALENTIN. ET MARCIAN. AA. AD PALLADIUM PP. *A 454 D. PRID. NON. APRIL. CONSTANTINOPOLI AETIO ET STUDIO VV. CC. CONSS.>*

⁹⁶ Вж. **CJ. 1.16.1(Imperatores Valentinianus, Theodosius, Arcadius)** . *Quamvis consultum senatus perpetuam per se obtineat firmitatem, tamen etiam nostris legibus idem prosequimur adicientes, ut, si quisquam speciali supplicatione eliciendum aliquod rescriptum temptaverit, ut transire ei formam liceat statutorum, tertia patrimonii parte multatus et damnatus ambitus crimine maneat infamis. VALENTIN. THEODOS. ET*

В Юстиниановия кодекс се съдържат и някои детайли във връзка с издаването на рескриптите. В процедурен план се вземат предвид както докладите на съдиите, така и тези, подготвяни от императорските служители по повод на постъпилите от частни лица, градове, корпорации или провинции жалби и петиции (CJ. 1.14.2 от 426 г.). Особено място в процедурата има и специалният императорски съвет, в който правните въпроси се обсъждат и се подготвят някои от становищата с особено важно значение. Императорът обаче не е обвързан с тях и може да не се съобрази с предложеното разрешение на казуса или тълкуване. В CJ. 1.14.3 се споменава, че петиции могат да се отправят и до Сената, а издаването на конституциите не винаги е свързано със сезиране от съдии или граждани и техните общности, а може да бъде и по самостоятелна инициатива на императора, т.е. на неговите правни съветници.

Конституцията от 446 г., отправена до Сената (CJ. 1.14.7.) разкрива цялостната процедура по издаването на *lex generalis*, когато липсват разпоредби в старите закони, а съдиите са сезирали императора с важни въпроси на публичното или частното право. Тогава те се обсъждат от високопоставените служители и правни съветници в двореца и наред с това и в Сената, и когато се постигне съгласие по поставените въпроси и това се одобрява всички, то се внася в императорския съвет (*Consistorium*), след което се потвърждава с императорска конституция. Очевидно процедурата е нова или се е използвала инцидентно, защото се постановява, че именно тя ще се спазва задължително от този момент насетне за благото на държавата и славата на императора⁹⁷. В това постановление прави впечатление опитът на императорите да придадат значение на Сената, който към началото на V в. е орган без съществено значение в управлението на държавата и послушен аklamator на императорските решения. Следователно основната роля при подготвянето на рескриптите и на общите закони имат дворцовите правни съветници, наричани с общото наименование за магистрати

ARCAD. AAA. AD SENATUM. <A 384 D. VII K. AUG. HERACLEAE RICOMERE ET CLEARCHO CONSS.>

⁹⁷ Срв. CJ. 1.14.8, *Imperatores Theodosius, Valentinianus*. *Humanum esse probamus, si quid de cetero in publica vel in privata causa emerit necessarium, quod formam generalem et antiquis legibus non insertam exposcat, id ab omnibus antea tam proceribus nostri palatii quam gloriosissimo coetu vestro, patres conscripti, tractari et, si universis tam iudicibus quam vobis placuerit, tunc allegata dictari et sic ea denuo collectis omnibus recenseri et, cum omnes consenserint, tunc demum in sacro nostri numinis consistorio recitari, ut universorum consensus nostrae serenitatis auctoritate firmetur. 1. Scitote igitur, patres conscripti, non aliter in posterum legem a nostra clementia promulgandam, nisi supra dicta forma fuerit observata. Bene enim cognoscimus, quod cum vestro consilio fuerit ordinatum, id ad beatitudinem nostri imperii et ad nostram gloriam redundare. * THEODOS. ET VALENTIN. AA. AD SENATUM. <A 446 D. XVI K. NOV. AETIO III ET SYMMACHO CONSS.>*

(iudices), макар и да не осъществяват конкретна правораздавателна дейност, и Консистория.

Император Юстиниан на 30 октомври 529 г. във връзка първата редакция на Кодекса постановява, че и актовете на императора, издадени при конкретно разглеждане на дело в присъствието на страните, имат сила не само за този казус, а и за всички идентични или аналогични случаи и съдиите трябва да се ръководят от постановеното поради изразената воля на императора. Така се придава сила на закон на декретите и всички конституции са наречени *leges*. Тълкувателните норми, независимо дали са постановени по петиции на частни лица, по искане на съдии или по собствена инициатива, също са със сила на закон. Императорът е единственият законодател и тълкувател на законите в държавата и това съвсем не е в противоречие със старите закони, защото именно от тях той черпи своята власт⁹⁸. Конституцията е твърде подробна и в полемичен стил, но тя окончателно решава въпроса за унифициране на правото чрез императорските конституции.

2.3.4. Мандатите

По-малко внимание в източниците, съответно и по-малък брой научни изследвания са посветени на другите видове императорски конституции-мандатите, декретите и *pragmaticasancitio*.

Мандатите (*mandata*) са конституции с общ характер, макар и те да не са споменати нито у Гай, нито у Улпиан. Включването им в класификациите е основано на тяхното реално съществуване⁹⁹. Липсата на споменаване се счита за съзнателно поради факта, че те съдържат предписания с ненормативен характер, отправени до администрацията и към II в. в тях не се съдържат норми, на които да се придаде сила на закон¹⁰⁰. Счита се също, че те са свързани само с прилагането на правото, а не създават нова правна уредба, нито тълкуват действащото право. Но ако се възприеме тази концепция, то тогава би следвало да се отрече и придадената от юристите законова сила на рескриптите и епистулите, които също не създават нови норми. Освен това ако

⁹⁸ Св. **CJ. 1.14.12.5.** *Explosis itaque huiusmodi ridiculosis ambiguitatibus tam conditor quam interpres legum solus imperator iuste existimabitur: nihil hac lege derogante veteris iuris conditoribus, quia et eis hoc maiestas imperialis permisit.* IUST. A. DEMOSTHENI PP. <A 529 RECITATA SEPTIMO MILLARIO URBIS CONSTANTINOPOLITANAE IN NOVO CONSISTORIO PALATII IUSTINIANI. D. III K. NOV. DECIO VC. CONS. >

⁹⁹ Вж. изследването на мандатите и цитираната там литература у **Marotta, V.**, *Mandatapincipum*, Torino 1991.

¹⁰⁰ Вж. Андреев, цит. съч., с. 64-5 и цитираната там по-стара литература.

мандатите се изключат от системата на актовете на императора, то няма към каква друга категория актове да се отнесат.

В Юстиниановия кодекс е възпроизведена конституцията на императорите Грациан, Валентиниан и Теодосий от 383 г., от чийто контекст става ясно, че това са разпореждания, дадени от императора до съответни служители от неговата администрация, вкл. и висши длъжностни лица. Те биха могли да бъдат явни, т.е. и публично оповестявани, и тайни, което би съответствало на съвременните разпореждания до администрацията за служебно ползване. От конституцията става ясно, че могат да произтичат права и задължения за служителите, само ако за това има съответна писмена форма и няма значение ранга или длъжността на лицето, до което е отправен мандата или което се позовава на него¹⁰¹.

Съществувала е практика мандатите да се изпращат или с императорската поща, или със специални пратеници- *agentes in rebus*, или с императорски секретари, наричани *notarii*. Императорите се стремят да установят изрична писмена форма за тези разпореждания, а не устното им предаване, като имат предвид някои случаи на злоупотреби. Следващата конституция в титюла е на гръцки език, издадена от императорите Юстин и Юстиниан и е свързана със забраната за устно назначаване на специални съдии от висш или среден ранг, както и за приемане от съдиите на указания по съдебни спорове, дадени устно. Целта е съдиите да спазват закона, а не да се позовават на устни разпореждания на императора, предадени им от негови пратеници. Конституцията свидетелства и за правото на императора да се намесва по всяко време и по всички въпроси, вкл. и в съдебните процеси, чрез свои указания.

Така мандатите през целия период на съществуване на Империята се утвърждават като разпореждания на императора до длъжностни лица или съдии с оглед на техните служебни функции. Съществува хипотеза, че те се базират на *imperiumproconsularemaiusetininfinitum* са производни от заповедите и инструкциите, давани в началото на Принципата на *legatiAugustipropretore* в императорските провинции, както и до *procuratores* в специалните прокураторски провинции и дори и до *proconsuli* в сенатските провинции. Общият им характер се установява постепенно,

¹⁰¹ Срв. *CJ. 1.15.1=CTh.1.2.1. (Imperatores Gratianus, Valentinianus, Theodosius .)Si quis adserat cum mandatis nostris se venisse secretis, omnes sciant nemini quicquam, nisi quod scriptis probaverit, esse credendum nec ullius dignitate terreri, sive ille tribuni sive notarii sive comitis praeferat dignitatem, sed sacras nostras litteras esse quaerendas. GRAT. VALENTIN. ET THEODOS. AAA. AD EUSIGNIUM PP. <A 383 D. XVI K. IUL. VERONAE. ACCEPTA PRID. K. AUG. MEROBAUDE II ET SATURNINO CONSS.>*

като се типизират и издават стереотипни инструкции, особено ако в съответния период е налице една добре структурирана и синхронно действаща провинциална администрация. Това се осигурява именно с централизацията на властта у принцепса и създаването на съответна кореспонденция между провинциалната и централната администрация¹⁰².

Принципно мандатите се отнасят до дейността на публичната администрация или до *cognitionextraordinem* в наказателноправната материя. Ако все пак чрез тях се засягат интереси на частни лица, то е само във връзка с осъществяване на бюрократичната дейност, а в някои случаи- и във връзка с особения статут на армията и ангажираните в нея лица.

Изграждането на административната система по времето на Принципата и прякото ѝ подчинение на императора дава възможност за прилагане на мандатите на всички йерархични нива. Честа практика е въз основа на мандат съответният провинциален управител да издава едикт въз основа на своята промагистратска власт, или пък императорът да делегира с мандат *ad hoc* такава компетентност на друг висш служител. Пряката обвързваща сила на мандатите по отношение на своите адресати е във връзка с подчинеността им на императора.

Съвременната романистика поставя въпрос за намаляване на значението и правната сила на мандатите със смъртта на съответния император, свързано с първоначалната идея за персоналната връзка между него и административните му помощници. В случая по аналогия се прилагат правилата за договора за мандат. Но нито в конституциите, нито в неюридическите извори има сигурни сведения за това. По-скоро въпросът следва да се постави с оглед на създадената от средата на I в. приемственост в държавната служба, която се откъсва от конкретната личност на императора е остава свързана с неговата длъжност.

2.3.5. Декретите

В изброяването на Гай изрично като вид императорски конституции са посочени декретите. Те представляват решения по конкретни дела, с които императорът е сезиран като най-висша съдебна инстанция- било като първа, било като апелативна инстанция и са в тясна връзка с осъществяването както на гражданския, така и на наказателния процес¹.

¹⁰² Talamanca, p. 415 споменава за създаването на *corporamandatorum*, които имат задължителна сила за лицата, които встъпват в длъжност със следващ мандат, респ. за унифициране на инструкциите

LEGES AND IURA IN POST-CLASSICAL ROMAN LAW

Prof. Malina Novkirishka-Stoyanova, PhD, New Bulgarian University

The present paper forms part of a broader study on emperors' constitutions as legal sources in the Late Roman Empire –both with regard to commentaries of the constitutions issued in Ancient Serdica, being one of the main seats of Roman emperors from the Age of Tetrarchs, and with regard to the overview of Roman jurisprudence developments from didactic point of view.

This issue is under consideration at present in the light of the process of drawing general conclusions on the basic problems with regard to Roman law sources from the point of view of the history of lawcreation and Roman legal traditions in the establishment of European law.